

bijvoorbeeld naar het hoe en waarom van de overname van de meerderheid van de aandelen Centraalspoor door de Rhijnspoor in 1881, waar slechts een passant melding' van wordt gemaakt. Voor het overige laat Van den Broekes boek weinig te wensen over, maar men mag hopen dat hij nog eens een dergelijk werk kan ondernemen betreffende de overige Nederlandse spoorwegmaatschappijen.

A. J. Veenendaal jr.

K. Wauters, *Wagner en Vlaanderen, 1844-1914. Cultuurhistorische studie* (Koninklijke academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, reeks VI, CXIII; Gent: Secretariaat van de Koninklijke academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, 1983, 539 blz., Bfl700,).

Dit boek telt meer dan 500 bladzijden. De auteur heeft naar volledigheid gestreefd. Hij heeft ongeveer alle in Vlaanderen tussen 1842 en 1914 verschenen afzonderlijke publikaties op cultureel gebied doorgenomen, de meeste literaire en culturele tijdschriften, vele, vaak onuitgegeven, correspondenties van Vlaamse prominenten en, op een meer selectieve manier, de dagbladen. Hij heeft daarnaast ook in de archieven te Bayreuth gewerkt. Aan dit uitputtende onderzoek moet hij vele jaren hebben besteed. Op bladzijde 492 komt hij aan zijn conclusie toe: Wagners betekenis voor het Vlaamse cultuurleven blijkt gering te zijn geweest. De auteur vraagt zich niet af of men uit deze nuchtere constatering moet afleiden dat zijn enorme werk dus eigenlijk vrij zinloos geweest is. Hij heeft zijn genoegen in het onderzoek kennelijk niet verloren toen de beperktheid van de resultaten zichtbaar begon te worden. De lezer bespeurt dit genoegen op alle bladzijden van het boek. Het is levendig geschreven, in een stijl die geen concisie nastreeft, rustig betoogt zonder wijldlopgig te worden, zichzelf de tijd gunt en evenwichtig blijft ook als de auteur zich bezighoudt met zeer nerveuze literatoren en extatisch proza of opgewonden poëzie commentarieert. Het eigenaardige effect hiervan is dat men Wauters met geduld en gevoelens van sympathie volgt, zelfs wanneer hij kalm, nauwkeurig en met royale citaten aantoont dat bepaalde lang vergeten Vlaamse teksten terecht vergeten zijn.

Wauters deelt zijn stof in drie perioden in. De eerste, 1844 tot 1876, levert in Vlaanderen nog weinig materiaal van belang. Vlaanderen reageert later en langzamer op Wagner dan Frans-België en Brussel. Toch is het al in deze tijd dat zich in Vlaanderen het beeld vormt van de nationale Wagner die voor Duitsland doet wat Vlaamse componisten en literatoren voor Vlaanderen zouden moeten doen. Op die manier kon Benoits taak of rol in Vlaanderen worden vergeleken of zelfs gelijkgesteld met Wagners werk in Duitsland, al volgde Benoit Wagners muzikale vernieuwingen niet en was zijn talent, zoals ook de tijdgenoten zich realiseerden, natuurlijk kleiner. Deze nationale Wagner van de Vlaamse commentaar en de Vlaamse beweging werd geplaatst tegenover de interpretatie van Wagners muziek en theater die in Frans-België courant was. Wagner was daar juist bij uitstek een cosmopoliet, verwant aan de Belgische kunst die volgens de officiële, van de staat uit gedachte opvattingen een cosmopolitische was, vermenging van Germaanse en Latijnse culturen. Na 1876 — de opening van het theater te Bayreuth waardoor in heel Europa zo'n enorme impuls aan het Wagnerisme werd gegeven — verbreedde ook in Vlaanderen de discussie zich enigszins en Wauters analyseert zeer

verschillende persoonlijkheden en stromingen die aan de Duitse componist en schrijver soms uiterst ingrijpende inspiraties te danken hadden. Zo wordt onder andere het Wagnerisme van Albrecht Rodenbach indringend en fraai beschreven. De derde periode laat Wauters lopen van 1893 tot 1914. Al gebeurde er in Vlaanderen volgens hem ook toen niets spectaculairs met Wagner, toch gingen in navolging van Franse commentatoren de auteurs van *Van Nu en Straks* hun lezers een andere Wagner voorstellen dan de nationale Germaanse voorman. Zij waren onder de indruk van de politiek, intellectueel en muzikaal revolutionaire potentie van Wagners oeuvre en beklemtoonden dat element met grote en levendige eenzijdigheid. Wauters' subtiele beschouwingen over de invloed die Vermeylen onderging, zijn bijzonder interessant.

Dit is een rijk boek. Het portretteert talloze mensen, tijdschriften, meningen en literaire produkten. Wie de Vlaamse cultuur en de Vlaamse gedachte in deze halve eeuw beter wil leren kennen doet er goed aan er vanuit Wauters' perspectief opnieuw naar te kijken. Hij leert veel nieuws zien en ouds begrijpen. Wauters kent het onderwerp ook in zijn internationale vertakkingen zo voortreffelijk en hij heeft zoveel gevoel voor nuance en betrekkelijkheid dat zijn lezer geneigd is zijn oordelen en interpretaties ernstig te overwegen. Maar de recensent heeft het er moeilijk mee. Hij zou er een essay over moeten schrijven, niet een aankondiging die noodzakelijkerwijs tot een paar honderd woorden beperkt blijft.

E. H. Kossmann

J. C. H. Blom, C. J. Misset, ed., *'Broeders sluit U aan'. Aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten* (Hollandse historische reeks III; Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1985, 278 blz., f45,-, ISBN 90 6707 081 5).

Deze bundel, een tussentijdse publikatie van een aantal deelresultaten, bevat zeven verzuilingsstudies over evenveel Hollandse gemeenten, ingeleid door de licht gewijzigde herdruk van Bloms onderzoeksprogramma uit 1981. In het woord vooraf geven de samenstellers de beperkingen van de opzet aan: hun pretentie reikt niet verder dan het bijebrengen van 'willekeurige aspecten van verzuiling in willekeurige Hollandse gemeenten' (8). Aan de keuze van de gemeenten liggen dus geen representativiteitsoverwegingen ten grondslag. De afzonderlijke bijdragen zijn ook onderling niet op elkaar afgestemd. De samenstellers schrijven dat aan de auteurs een grote vrijheid is geboden, omdat een systematische behandeling van alle in de inleiding gestelde onderzoeksvragen in dit stadium niet te realiseren is. De bijdragen verschillen daarom sterk van elkaar, zowel in de bepaling van de theoretische uitgangspunten, als in de afbakening van de onderzoeksvelden. Dat de bundel 'hier en daar wellicht een wat heterogeen karakter' (9) heeft gekregen, achten Blom en mevrouw Misset geen bezwaar, en bovendien, zo stellen zij, zijn de studies op zichzelf al de moeite waard.

De zeven gemeenten, die in de bundel onderzocht worden zijn: Den Haag (P. R. D. Stokvis), Delft (R. van der Laarse), Zaandam (F. M. Galesloot), Schiedam (J. J. van der Horst), Hoom (J. J. M. Leenders), Diemen (A. M. van Amsterdam) en tenslotte 's-Heerenland (C. Bevaart), een pseudoniem voor een klein Hollands dorp. Ik beschik helaas niet over voldoende ruimte om hier op alle zeven studies uitvoerig in te gaan en beperk mij daarom tot een viertal gemeenten: Den Haag, Hoorn, Delft en de gemeente met het pseudoniem 's-Heerenland.